

УДК 376.58-053.5

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ

Сойма Н.Д., аспірант
кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

В статті аналізуються деякі аспекти проблеми дезадаптації дітей. Обґрунтовано необхідність проведення відповідної корекційно-реабілітаційної роботи. Психолого-педагогічна і соціальна реабілітація розглядається як комплекс заходів соціальної підтримки і діагностико-корекційних програм із подолання різних форм дезадаптації неповнолітніх, інтеграції їх в соціум, які здійснюються школами і соціальними установами й організаціями.

Ключові слова: девіантна поведінка, адаптація, корекція, реабілітація, учні, продуктивне дозвілля.

В статье анализируются некоторые аспекты проблемы дезадаптации детей. Обоснована необходимость проведения соответствующей коррекционно-реабилитационной работы. Психолого-педагогическая и социальная реабилитация рассматривается как комплекс мероприятий социальной поддержки и диагностико-коррекционных программ по преодолению различных форм дезадаптации несовершеннолетних, интеграции их в социум, которые осуществляются школой и социальными учреждениями и службами.

Ключевые слова: девиантное поведение, адаптация, коррекция, реабилитация, ученики, продуктивный досуг.

Soima N.D. SOME FEATURES OF CORRECTIONAL AND REHABILITATION WORK WITH INADAPTABLE CHILDREN

This article deals with the problem of pupils in adaptation. Appropriate correctional and rehabilitation work should be done with not adaptable children. Psycho-pedagogical and social rehabilitation is a complex of measures of social support and diagnostic and intervention programs to combat various forms of minors' maladjustment, their integration into the society, which today is made by schools and various social institutions, organizations and services.

Key words: deviations, adaptation, correction, rehabilitation, schoolchildren, productive leisure.

Постановка проблеми. Сьогодні в молодіжному середовищі зростає кількість неповнолітніх із девіантною поведінкою, яка в учнівському середовищі може проявлятися у порушеннях дисципліни, небажанні вчитися, хуліганських вчинках, бродяжництві, алкоголізмі, наркоманії, проституції, а також у злочинних діях, які передбачають застосування кримінальних заходів. Практика свідчить, що серед учнів, схильних до девіантної поведінки, значна частина відзначається дезадаптованістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми девіантної поведінки та її профілактики досліджуються вітчизняними і зарубіжними вченими (С. Белічева, О. Двіжона, І. Дубровіна, А. Личко, В. Оржеховська, І. Парфанович, М. Рожков, Д. Фарінгтон та ін.). Питання дезадаптації неповнолітніх висвітлюються в працях О. Безпалько, Н. Максимової, Л. Олифіренко, Н. Ричкової, Х. Спаніярд, Л. Шипіциної та ін. У науковому доробку вчених усе більше уваги звертається на характеристику дезадаптованих дітей, причини виникнення дезадаптації. Водночас питання корекції та реабілітації висвітлені недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз явища дезадаптації та обґрунтування особливостей корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми, які мають порушення в адаптації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, термін «адаптація» запозичений з латинської мови і означає «приспосовування». Наприклад, це може бути пристосування організму, особистості до різних впливів чи умов життя, які постійно змінюються [1, с. 10]. Низька адаптивність або її відсутність характеризуються терміном «дезадаптація».

Розрізняють різні види адаптації, проте зазвичай вони взаємозв'язані. Наприклад, психологічна адаптація особистості в суспільстві відбувається завдяки таким психологічним механізмам, як рефлексія, ідентифікація, емпатія тощо. Соціальна адаптація – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Як слушно відзначає О. Безпалько, без

психологічної адаптації соціальна була б неможливою [2, с. 8].

Результатом соціальної адаптації особистості є її адаптованість. Адаптованість може бути внутрішньою, що виявляється у формі перебудови функціональних структур і систем особистості при певній трансформації середовища її життя і діяльності (у цьому випадку зовнішні форми поведінки й діяльності особистості змінюються відповідно до зовнішніх вимог середовища); зовнішньою (поведінковою), коли особистість внутрішньо змістовно не перебудовується і зберігає себе, свою самостійність; змішаною, коли особистість частково перебудовується і пристосовується до середовища, його цінностей, норм і водночас зберігає своє «Я», свою самостійність. Якщо ж особистість не може пристосуватись до умов середовища, виникає часткова або повна дезадаптація.

Вченими (Н. Максимова, Л. Олифіренко, Н. Ричкова, Л. Шипіцина та ін.) по-різному тлумачиться поняття «дезадаптація». Зокрема, стан дезадаптації можна розглядати, по-перше, як відносно короткочасний ситуативний стан, який є результатом впливу нових, незвичних подразників середовища і який сигналізує про порушення рівноваги між психічною діяльністю і вимогами середовища, спонукає до переадаптації. У цьому розумінні дезадаптація – необхідна складова процесу адаптації. По-друге, дезадаптація може бути досить складним і тривалим психічним станом, викликаним функціонуванням психіки на межі її регулятивних можливостей, який виражається в неадекватній реакції та поведінці особистості.

Існує два типи дезадаптивної поведінки:

1) поведінка агресивного типу як атака на перешкоди. Іноді агресія спрямовується на будь-який випадковий об'єкт, на інших людей, які не причетні до її причин. Вона виражається в різких спалахах гніву, в незадоволенні всім, що відбувається, особливо вимогами, які пред'являються до агресивної особистості;

2) втеча від ситуації – заглиблення в свої переживання, спрямування всієї енергії на генерацію власних негативних станів, самозвинувачення. Індивід починає відчувати себе нікчемним, не здатним вплинути на ситуацію, стає замкнутим, відчуженим.

Результати нашого дослідження засвідчують, що сьогодні в загальноосвітніх школах значна частина учнів має порушення в адаптації та потребує відповідної психолого-педагогічної й соціальної реабілітації.

Психолого-педагогічна і соціальна реабілітація – це комплекс заходів соціальної підтримки і діагностико-корекційних програм із подолання різних форм дезадапта-

ції неповнолітніх, інтеграції їх у соціум, які на сьогоднішній день здійснюються різними установами, організаціями, службами.

Залежно від характеру дезадаптації в реабілітаційних заходах домінують або психолого-педагогічні діагностико-корекційні програми, які виявляють і виправляють дефекти психічного розвитку, включаючи як пізнавальну сферу, так і особистісні властивості, або ж соціально-педагогічні програми ресоціалізації, відновлення соціального статусу підлітка в системі міжособистісних відносин, переорієнтацію референтних установок. Так, стосовно неповнолітніх із пограничним рівнем психічного та інтелектуального розвитку провідними є методи корекційно-розвиваючого навчання, які дозволяють виправити відхилення у пізнавальній сфері. При психосоціальної дезадаптації важливе місце відводиться адекватно обраним психосоціальним технологіям і психотерапевтичним методикам, які допомагають ефективно вирішувати індивідуально-психологічні проблеми. При соціальній дезадаптації використовуються програми із включення неповнолітніх у систему нових соціальних відносин, які виконують функції інститутів ресоціалізації, формують нові позитивні життєві плани і устремління. Проте у всіх випадках важливе значення надається діагностичній роботі, бо саме від її результатів залежить вибір реабілітаційно-корекційної програми.

У багатьох випадках в одного і того ж підлітка можна виявити кілька видів дезадаптації, тому, очевидно, що чітко розмежовувати реабілітаційні заходи реально більше теоретично, ніж практично. Зазвичай їх доводиться використовувати в комплексі, тобто різні форми і методи в тій чи іншій мірі будуть представлені в кожній із реабілітаційних програм, але в залежності від домінуючого виду дезадаптації пріоритет надається найбільш адекватним в цьому випадку технологіям реабілітації.

Значна роль у роботі з дезадаптованими дітьми належить школі. У нових умовах соціально-формуєча, виховна місія школи не ліквідується, а навпаки, повинна посилитися. У ситуації кризи дитинства, соціальної невлаштованості та недостатньої захищеності значної частини населення, сімейного неблагополуччя, агресивності соціального середовища системі освіти доводиться, поряд із традиційними функціями навчання і виховання, актуалізувати і поглибити й інші функції:

1) соціально-адаптивну і соціально-стабілізуючу, яка забезпечує включення учня в реальні соціальні відносини, надає підтримку, відкриває життєві перспективи для

кожного випускника, пом'якшує соціальну напругу і соціальні конфлікти;

2) соціально-перетворюючу, яка забезпечує підготовку молодих людей до свідомого життя в умовах демократичного суспільства, ринкових відносин;

3) соціально-захисну, яка передбачає захист прав і гарантій всіх дітей, особливо тих, які виховуються у неблагополучних родинах;

4) реабілітаційну, пов'язану з турботою про фізичне і психічне здоров'я дітей, а іноді навіть із виживанням;

5) культуротворчу, яка передбачає прилучення учнів до культурних надбань у широкому розумінні, оскільки практика показує, що сьогодні засоби масової інформації, установи культури, найближче оточення не здатні впоратися з цими завданнями, а в багатьох випадках мікросередовище навіть негативно впливає на формування культури молодшої людини.

Основою реабілітаційно-виховної роботи школи з дітьми, які мають відхилення у поведінці, є надання допомоги в реалізації індивідуального потенціалу, в становленні повноцінного громадянина суспільства. Одним із завдань у цій роботі є забезпечення соціального самовизначення дітей, яке залежить від реалізації двох важливих умов. Перша – це залучення дітей до реальних соціальних відносин, виникнення у них особистісного ставлення до діяльності, яке включає об'єктивний і суб'єктивний компоненти: об'єктивний – це власне діяльність особистості, суб'єктивний – ставлення особистості до даної діяльності. Діти, включаючись в реальні відносини, орієнтуються на ідеальні уявлення про ці відносини. Другою умовою є самореалізація дітей у процесі соціальної взаємодії. Ця умова передбачає надання можливості дитині більш повно розкрити себе у відносинах з оточуючими.

Аналіз праць багатьох учених, зокрема М. Галагузової, Н. Максимової, В. Оржеховської, М. Рожкова, М. Шакурової, Л. Шипіциної та інших, дає підставу зробити висновок, що в роботі з дезадаптованими, схильними до девіантної поведінки учнями, слід керуватись певними принципами:

– принцип орієнтації на позитивне в поведінці й характері учня. Основними умовами його реалізації є: стимулювання самопізнання учнем своїх позитивних рис; формування моральних почуттів під час самооцінки своєї поведінки; постійна увага до позитивних вчинків; довір'я до учня; формування в учнів віри в можливість досягнення поставлених завдань; оптимістична стратегія у визначенні виховних завдань; врахування інтересів учнів, їх індивідуальних захоплень, пробудження нових інтересів та ін.;

– принцип соціальної адекватності виховання вимагає відповідності змісту й засобів виховання соціальній ситуації, в якій проходить перевиховання учня. Умовами реалізації даного принципу є: врахування особливостей соціального оточення учня під час вирішення виховних завдань; координація взаємодії соціальних інститутів, які впливають на особистість; забезпечення комплексу соціально-педагогічної допомоги дітям; врахування різноманітних факторів навколишнього соціального середовища; корекція інформації, яку сприймають учні, в тому числі й від засобів масової інформації;

– принцип індивідуалізації виховання дітей із девіантною поведінкою передбачає визначення індивідуальної траєкторії соціального розвитку кожного учня, спеціальних завдань, які відповідають індивідуальним особливостям учня. Умовами реалізації принципу індивідуалізації є: моніторинг змін індивідуальних властивостей учня; визначення ефективності впливу фронтальних підходів на індивідуальність кожного учня; вибір спеціальних засобів педагогічного впливу на кожного учня; врахування індивідуальних властивостей учня, його інтересів під час вибору виховних засобів; надання учням можливості вільного вибору способів участі у позаурочній діяльності;

– принцип соціального загартування дезадаптованих дітей передбачає включення вихованців у ситуації, які вимагають вольових зусиль для подолання негативного впливу соціуму, вироблення певних способів цього подолання, адекватних індивідуальним особливостям учня, формування соціального імунітету, стресостійкості, рефлексивної позиції. Умовами реалізації принципу соціального загартування є: включення учнів у вирішення різних проблем соціальних відносин в реальних і штучно створених ситуаціях; діагностування вольової готовності до адекватного сприйняття системи суспільних відносин; стимулювання самопізнання учнів у різних соціальних ситуаціях, визначення своєї позиції та способів адекватної поведінки в різних ситуаціях; надання допомоги учням в аналізі проблем соціальних відносин і варіативному проектуванні своєї поведінки в складних життєвих ситуаціях.

Сучасна ситуація в суспільстві вимагає посилення виховних, особистісно-формуючих функцій школи як основного освітнього закладу, вимагає, щоб школа була не просто навчальною, а особистісно-розвиваючою, виховною системою, яка створює умови для соціального становлення молодшої людини, включення її в систему суспільних відносин, всебічного розвитку як вільної, творчої особистості.

На сьогоднішній день, на жаль, далеко не кожна загальноосвітня школа в Україні здатна успішно впоратися з цими завданнями. На нашу думку, доцільно впроваджувати нові моделі шкіл, наприклад, школу-оздоровчо-виховний комплекс. У таких школах діти отримують комплекс необхідних послуг, не тільки освітніх, але й пов'язаних із профілактикою, оздоровленням, соціальною допомогою, різнобічним особистісним розвитком, медичною, педагогічною і психологічною реабілітацією.

Оскільки сьогодні в умовах навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах досить важко досягти суттєвих позитивних результатів у роботі з дезадаптованими дітьми і підлітками, то в багатьох випадках доцільним є направлення неповнолітніх до спеціальних реабілітаційно-виховних закладів, а також залучення їх до діяльності різних дитячих і молодіжних позашкільних закладів (гуртків, секцій, клубів, центрів дозвілля тощо), де забезпечується продуктивне дозвілля дітей. При цьому важливою умовою успішної реабілітації соціально дезадаптованих дітей і підлітків є включення їх в систему нових міжособистісних відносин, які будуються на основі колективної суспільно корисної діяльності. Тут створюється те виховне середовище, яке здатне виконувати функції інституту соціалізації, вірніше, ресоціалізації, тобто відновлювати втрачені навички соціально схвалюваної поведінки, соціальний статус, подолати відчуження від основних інститутів соціалізації (сім'ї, школи), змінити систему внутрішніх цінностей і референтних орієнтацій.

Безперечно, дозвілля відіграє велике значення в житті молоді. У сфері дозвілля створюються, зберігаються та передаються з покоління в покоління зразки культурних традицій через різноманітні форми навчання, просвіти, виховання, підключення індивідів, соціальних груп до культурно-дозвілдової діяльності. У процесі цієї діяльності відбувається розвиток та саморозвиток особистості. Крім того, відбувається соціалізація особистості, у процесі якої індивід збагачується новим соціальним досвідом. І тому необхідно, щоб обрані для його проведення заняття були до душі неповнолітньому, розвивали та удосконалювали його як фізично, так і духовно. Щоб досягти цього, потрібно не допускати заповнення дозвілля випадковими заняттями.

Важливо, щоб дозвілля не тільки розважало, а й сприяло вихованню юнаків та дівчат, їх всебічному розвитку, допомагало формувати в них науковий світогляд, політичну культуру, естетичні погляди та смаки, виробляло вміння відстоювати та берегти

свої ідеали та духовні цінності, і, що дуже важливо, протистояти негативним впливам. Завдяки заняттям на дозвіллі молоді людина може краще зрозуміти власне життя, свої професійні якості, творчі здібності.

Існують різні види і форми дозвілля. Наприклад, клубна робота в порівнянні зі шкільним навчанням розглядається як менш формалізована практика соціалізації й соціальної адаптації тих дітей і підлітків, проблемами та інтересами яких не в змозі вирішити і задовольнити дві основні підсистеми суспільства – родина і школа. В різних неформальних клубах в атмосфері гри, радості, підтримки з боку оточення молодій людині легше знайти і проявити себе, прийняти соціальні норми і правила співжиття. Основним завданням соціально-виховної роботи в клубах є створення умов для засвоєння дітьми і підлітками зразків цивілізованого співжиття, навичок спілкування в групі, особистісного росту кожного члена клубу.

Учені [3] вважають, що ефективність організації клубної діяльності дітей і підлітків підвищується за дотримання наступних умов:

1) організаційно-педагогічних: наявність дорослих, які відповідним чином підготовані до проведення клубної роботи; забезпечення тривалого і стабільного функціонування клубного колективу; створення системи взаємозв'язків клубного об'єднання з соціальним середовищем;

2) психолого-педагогічних: врахування вікових, статевих і особистісних можливостей і ресурсів членів клубних об'єднань; забезпечення особистісної та соціальної значимості змісту клубної діяльності; забезпечення дітям і підліткам суб'єктивної позиції в життєдіяльності клубного колективу;

3) педагогічних: адекватність змісту клубної діяльності інтересам неповнолітніх, соціальним умовам і можливостям її організації; комплексний характер спільної діяльності; поєднання індивідуальних і групових форм у процесі організації життєдіяльності; стимуляція самодіяльності дітей і підлітків, створення відносин довіри і поваги в колективі.

Слід підкреслити, що в організації соціально-виховної клубної роботи на сьогоднішній день є певні труднощі, зокрема це стосується недостатнього матеріально-технічного забезпечення діяльності багатьох клубних закладів, відсутності висококваліфікованих спеціалістів, яких майже не готують у вищих навчальних закладах, недостатньої уваги до проблем клубної роботи з боку державних органів, комерціалізація закладів дозвілля тощо.

Дуже важливими в плані забезпечення позитивного впливу на особистість дезадап-

тованих дітей, особливо підлітків, є дитячі та молодіжні громадські об'єднання (організації, союзи, команди, загони, асоціації тощо), значення яких полягає у задоволенні інтересів і потреб дітей; цілеспрямованому введенні в соціальне середовище і адаптацію до його умов підростаючих громадян; соціальному захисті неповнолітніх, їхніх прав та інтересів; попередженні негативних впливів середовища [4, с. 23].

Дитячі громадські об'єднання створюють умови для: задоволення потреб дітей і підлітків у самореалізації; актуалізації можливостей, які не мали змогу проявитися в інших спільнотах, членом яких були неповнолітні; усунення дефіциту продуктивного спілкування, в тому числі й з дорослими; розвитку соціальної творчості, вміння взаємодіяти з іншими.

Учені Г. Іващенко і М. Кульпедінова виокремлюють три основні педагогічні функції, які властиві дитячим об'єднанням: розвиваючу – забезпечення громадянського, морального становлення особистості дитини, розвитку її творчості, вміння взаємодіяти з ровесниками і дорослими, ставити перед собою цілі та досягати їх; орієнтаційну – забезпечення умов для орієнтації дітей у системі соціальних, моральних, політичних цінностей; компенсаторну – створення умов для реалізації потреб, інтересів, актуалізації можливостей кожної дитини [5, с. 36].

Щоб уникнути загрози формалізації дитячого руху, необхідно особливо активно включати дітей і підлітків у соціальні відносини, але не можна включати неповнолітніх у діяльність всупереч їх бажанню, слід дбати про якомога повнішу реалізацію інтересів всіх членів колективу, поважати особистість кожного, не допускати приниження його честі і достоїнства, дотримуватися рівності неповнолітніх і дорослих у вирішенні всіх питань, які стосуються діяльності дитячої організації.

Спеціальні реабілітаційні заклади в системі освіти розраховані, насамперед, на дезадаптованих учнів, які з різних причин не справляються зі шкільною програмою, конфліктують з однокласниками і вчителями і вважаються, зазвичай, важковиховуваними дітьми. Сімейна ситуація цих учнів здебільшого є несприятливою, тобто це – неповні, чи, навпаки, багатодітні сім'ї, найчастіше – малозабезпечені, в цих сім'ях батьки можуть зловживати спиртним, конфліктувати, проявляти жорстокість.

Центри соціально-педагогічної реабілітації можуть бути орієнтовані як на молодших

школярів, так і на підлітків. З урахуванням контингенту учнів розробляються і спеціальні корекційні програми. Так, у роботі з учнями початкових класів переважають програми психолого-педагогічної діагностики і корекції, які допомагають виявити дефекти пізнавальної сфери і усунути їх у процесі корекційно-розвиваючого навчання в поєднанні (за необхідності) з медико-соціальною реабілітацією. Для дезадаптованих учнів підліткового віку на першому плані є проблеми професійного самовизначення, психологічної корекції особистості, соціально-психологічної корекції міжособистісних взаємовідносин.

Велике значення в реабілітації дезадаптованих неповнолітніх має надання психолого-педагогічної підтримки сім'ї. Дослідження вчених свідчать про те, що поряд із необхідністю матеріальної допомоги переважна більшість сімей дезадаптованих дітей і підлітків вимагає психолого-педагогічної підтримки, яка надається Центрами соціально-педагогічної реабілітації чи іншими соціально-психологічними службами.

Висновки з проведеного дослідження.

Сьогодні в загальноосвітніх навчальних закладах перебуває значна кількість учнів із порушеннями адаптації, з якими слід проводити відповідну корекційну і реабілітаційну роботу. Ця робота здійснюється школою у взаємодії з позашкільними виховними закладами, соціальними службами, реабілітаційними закладами.

Подальшого дослідження вимагають механізми взаємодії школи, сім'ї, позашкільних закладів, соціальних служб у забезпеченні корекційної і реабілітаційної роботи з дезадаптованими дітьми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д. Звереві. – Київ-Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Романов А.П. Детские и подростковые клубы в системе общественного воспитания в СССР (Историко-педагогический аспект): дис... д-ра пед. наук в форме науч. докл.: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Романов А.П.; Московский гос. педагогический ин-т им. В.И.Ленина. – М., 1990. – 57 с.
4. Лебедев Д.Н. Детское общественное движение переходного периода / Д.Н. Лебедев // Внешкольник. – 1999. – № 5. – С. 23.
5. Иващенко Г.М., Кульпедінова М.Е. Детское движение: реалии и возможности / Г.М. Иващенко, М.Е. Кульпедінова // Педагогика. – 1999. – № 6. – С. 34–40.